

EUSKALDUNAK AYMERIC PICAUDren ARABERA*

Xipri Arbelbide

1139an, Konpostelara joan zen Aymeric Picaud Poitierstierra. Bere bidaiaren berri eman zuen liburu batetan, beste beilariei bide hori zer zen erakutsi nahi zietela, “*guide des pélerins*” iduriko zerbait eginez. Ikusiko duzuen bezala, Euskaldunak gazitzen gaitu. Nahiko zukeen kitorik har ziten lanean beilariendako. Eta futxo ! Euskaldunek ere bizi behar. Gainera euskaldunak sainduak ez baziren, ez uste izan beilariak denak hala zirenik. Orduko turixtak ziren eta!

Ikusiko duzue nola galdatzen duen uraren pasatzeko unti haundiagoak egin behar zituztela. Zer dirurekin pagatuz ez du erraiten, kitorik pasatzea galdatzen baitu.

Dena den, Euskaldunek fama txarrak zituzketen. 1179an, Latraneko 3garren kontzilioak eskumikatu gintuen. Denak! Ez dakit Sodomak eta Gomorra baino gibelago ginen, ala orduko apezpikuak ziren, 2.000 urte lehenago hil Abrahamen heinerat heltzekoak !

Hemen dugu ere, euskal hitz zerrenda zaharrena, doi bat aldatuak.

Hona beraz zer dioen Euskaldunetaz turixta beilari horrek: “Herri hortarik landa, hona Kaskoinia, ogi xuriz eta arno gorri finez aberats, dena oihan eta pentze, erreka eta iturri garbi. Kaskoinek solas arinak dituzte. Kalakari dira, trufari, lizun, mozkortzaile, jale haundi, trapuz jauntziak eta dirurik gabe. Altaa gudari atrebituak dira, eta beharrean direnei egiten dieten ongi etorria, ohargarria da.

*.- Kalisto II.aren kodizean, Aymeric Picaud erromesak Euskal Herriaz zioena, lehen aldiz Fidel Fitak argitara eman zuen 1880. urtean Madriden, *La Ilustración Católica* zeritzan aldizkarian; geroztik, bai Fita berak eta bai bestek, maiz aipatu eta ikertu dute Kodize hori, euskaraz, Yon Etxaidek 1957an *Egan*-en (1-2 zenb., 32-36. orr.) eman zuen eta oraingo hau osagarri dela iduritzen zaigu. (J.S.M.)

Suaren inguruan jarririk, mahairik gabe jateko eta denek godalet berean jateko ohitura dute. Ainitz jaten dute bai eta edaten, eta gaizki jauntziak dira. Ihaurgi mehe baten gainean, denak elgarrekin etzateko ez dira ahalge, sehiak, nagusi etxekanderekin.

Herri hortarik jalgitzean, Saint Jean de Sordes herriaren ondotik doatzin bi ibai kurutzatzen ditu Jondoni Jakoberateko bideak. Bat "gave" deitzen da, bestea "ibai". Ez daitezke trebeska ez bada untzi batekin.

Madarikatuak izan bitez untzi I zainak ! Alabainan, nahiz ibai horiek arrunt hertsia izan, uraren bestaldera iragan arazten duten gizon bakotxari, hertsiki galdatzen diote sos bat, behartsuari aberatsari bezala, eta zaldi batentzat, lau kentzen dituzte, bortxaz.

Altaa, beren untzia ttipia da, enbor bakar batez egina, zaldien eremaiteko doi doia on. Hortakotz, urerat ez erortzeko untsa kasu egin behar da igaiten. Untsa eginen duzu zaldia bridatik atxikitzea zure gibeletik, urean, untzitik kanpo, eta jende gutirekin sartzea untzian, zeren eta sobera betea bada, untzia uxkailtzen baita.

Ardura ere, dirua hunki eta, untzizainek hainbeste beilari sar arazten dute non, untzia uxkailtzen baita eta beilariak itotzen. Orduan, untzi zainak gaixtoki loriatzen dira, hilen buluzkinetaz jabetu eta.

Gero Garaziko lepoen inguruan dago Euskal Herria, Baiona, bere hiri haundia ipar aldean daukala, itsas bazterrean. Herri horrek mintzairu basa du. Dena oihan eta mendi, arno, ogi eta beste edozoin janariz oso pobrea da, baina ordainez, sagar, ilarñabar eta esne kausitzen da.

Herri hontan, bidezain tzarrak badira, Garaziko bortuen ondoan, Izurako herrian, Donibanen eta Eihalarren. Zinez, debruetan harat igorri behar lukete. Alabainan, beilarien bidera joaiten dira, bi edo hiru makilekin, zuzen kontrako sari bat kentzen dietela. Eta ibilkari zonbaitek ez badio haien galdeari amor emaiten, dirua eman nahi ez badu, makil ukaldika joiten dute, tatsa kentzen diote zernahi erranez eta galtzen barneradino miatzen dute. Zinez

jende gaixtoak dira. Bizi diren lurra gogorra da, bai bere oihanen gatik, bai basa delakotz. Ikusten dituztenak izi arazten ditu haien begitarte gaixtoak eta gisa berean haien mintzaira basak.

Nahiz normalki ez luketen tatsarik kendu behar martxaneri baizik, beilari eta beste ibilkarien ganik ere hunkitzen dituzte, zuzen kontra. Ohiduren arabera zerbaitentzat 4 edo 6 sos tatsa hunki behar luketelarik, zortzi edo hamabi hartzen dituzte, doblea beraz.

Hortakotz galdatzen dugu bidezain horiek, bai eta Aragoiko erregea eta bidesariak hartzen dituzten beste aberatsak, eta haiekin akort diren guziak, Raymond de Solis, Vivien de Aigremont *, Eihalarreko biskontea eta beren ondoko guziak, pasatzaileekin betan, eta Arnault de Guiena bere ondokoekin eta ere, pasatzaile hoi ganik pasaana zuzen kontra eskuratzen duten ur horietako beste jaunak, bai eta, jakinean, atsoluzioea eta komunioea emaiten dieten apezak eta horientzat ofizioak emaiten dituztenak edo beren elizetan onartzen dituztenak, artoski galdatzen dugu, jende horiek denak eskumikatuak izan ditezen. Eta eskumikatze hori oihu egin dezaten, ez bakarrik beren herriko apezpikutegian, bainan ere Jondoni Jakobeko bazilikan, beilarien aintzinean, hori, penitentzia luze eta publiko baten bidez beren hutsa pekatu arte, eta galdatzen duten bide sariari izari bat eman arte. Eta gertatzen balitz apezpiku batek, edozoin izan dadien, barka diezaioten edo adixkidantzaz edo intresez, kondenatua izan bedi.

Jakin behar da, bidezain horiek ez dutela nihondik ere bide sari bihirik hunki behar beilarien ganik. Pasatzailek ez dute zuzenki eskaintza bat baizik galdatu behar jenden pasatzeko, aberatsak badira, eta zaldi batentzat sos bat. Pobre batentzat deusik ez.

Bestalde, pasatzailek untzi haundiak izaiteko eginbidea dute, gizonak beren zaldiekin gostuan sartzeko gisan.

Euskal Herrian Jondoni Jakoberateko bideak mendi ohargarri bat iragaiten du. Garaziko bortua deitzen da, edo Espainiako borta delakotz, edo mendi hortarik direlakotz karreatzen herri batetik bestera, salgai baliosak.

Iragaiteko behar dira 8 mila egin goiti eta beste hainbeste beheiti. Alabainan mendi hori hain da gora non, iduri baitu zerua hunkitzen duela. Igaiten duenak uste du zerua eskuz hunki dezakela.

Gainetik ikus daiteke Betroinen itsasoa bai eta mendebalekoa eta 3 Herriren mugak: Kastilla, Aragoia eta Galia.

Mendi horren gainean bada Xarlexen kurutzea deitzen den leku bat. Hor zuen eta, pikotxa, aitzur, aizkora eta beste tresna batzuekin bide bat ideki Xarlex Handiak, bere armadarekin Espainiara zoalarik. Hor zuen eraiki seinale, Jaunaren kurutzea; gero, belaunikaturik, Galiziari buruz otoitz bat egin zien Jainkoari eta Jondoni Jakoberi.

Hortakotz, hona eta, beilariak belaunikaturik Jondoni Jakoberen herriari buruz otoitz bat egiteko ohidura dute. Bakotxak bere kurutzea landatzen du bandera bat bezala. 1000 kurutzetaradino hatxeman daitezke hor. Hortakotz da toki hori lehen otoitz lekua, Jondoni Jakoberateko bidean.

Eliza Espainian polliki zabaldu aintzin, mendi horren gainean zituzten Nafartar fedegabeek eta Euskaldunek, ez bakarrik Jondoni Jakoberateko beilariak arrotatzen, bainan asto batzuen gisa, pean hartzen eta erahiltzen.

Mendi hortarik hurbil, ipar aldean dago, Luzaide deitu Ibarra. Horra zen joan ihesi Xarlex Haundia, bere armadekin, gudariak, Orrian, erahilak izan ondoan. Hor gaindi dira ibiltzen, Jondoni Jakoberateko beilari ainitz, mendia igan nahi ez dutelarik

Gero, goi lurretik jaustean daude, gizon harrigarriena baino gehiago zen Arrolanek, 3 ezpata ukaldiz, gain behera moztu harroka, barnean daukan eliza, eta ospitalea.

Gero Orria, hor izan baitzen lehen, Martzila erregea, Arrolan eta Olivier, beste 40.000 gudari girixtino eta moro hil ziren guduka haundia.

Ibar hortarik landa, Nafarroan sartzen da. Hor ez da eskas ez ogi, ez arno, ez esne, ez kabalik.

Jateko, beztitzeko eta mintzatzeko moldez, euskaldun eta Nabartar elgar iduriak dira, bainan Euskaldunek, Nabartarrek baino begitarte xuriagoa dute.

Nabartarrek, soineko beltzak jaunzten dituzte, laburrak, belauneradinokoak, Eskoziarren idurikoak. Beren oinetakoak "lavarca" deitzen dira, bere biloarekin den larru arrunt batez eginak dira. Zangoaren itzulian estekatzen dituzte uhal batzuekin, oinaren gaina larru has uzten dutela.

Ilezko kapa ilun batzu ibiltzen dituzte, ukareradino luze, kaputxa baten gisa lits dunak. "Zaiak" deitzen dituzte.

Jende horiek gaizki beztituak dira, gaizki jaten eta edaten dute. Nafarroan etxe guziak, sehi ala nagusi, neskato ala etxekandere, denek betan jaten dute, batere kullerrarik gabe, eta godalet berean edanez, janariak barnean nahasirik dauzkan eltzetik. Jaten ari direla behatzen badiozue, zakur edo urde batzu musuika ari iduri dute. Mintzo direlarik berriz, zakur batzu ihausika. Alabainan mintzairia arrunt basa dute. Jainkoa "ortzi" deitzen dute, Jainkoaren ama "Andrea Maria", ogia "orgi", arnoa "ardum" haragia "aragi", arraina "arrañ", etxea "etxe", etxeko nagusia "jaona", apeza "belaterra", horrek lur ederra (belle terre) erran nahi baitu, ogi bihia "garia", ura "uric", erregea "erreguia", Jondoni Jakobe "Jaona domne Jacue".

Populu basa da, beste guziak ez bezalakoa, bere ohidura eta arraza gatik, dena gaixtakeria, beltz, begitarte itsusiko, bihurri, fede gaixtoko, maltzur, ustel, lizun, mozkor, bortizkeria guzietan trebe, anker eta basa, ohoin eta faltsu, fede gabe eta idor, odoltzale eta aharrari, sendimendu on bihi bati ez ekarria, bizio eta tzarkeria guzietan abil.

Maleziaz, Gete eta Moroan parekoak dira, eta zernahi gisetara, gure frantses populuaren etsai. Sos bakar batentzat, Nabar edo Euskaldun batek, ahal badu Frantses bat erahilen du.

Bere herriko gune batzutan, Bizkaian eta Araban, Nabartarrak berotzen ari direlarik, gizonak emazteari erakusten dio eta emazteak gizonari, gorde behar lukena.

Nabartarrak lizunkeria itsusiak egiten dituzte kabalekin. Diotenaz, Nabartarrak zerrapo bat ezartzen dio bere mandomulari, bai eta behorrari, beste nehork ez dezan goza; mandoz bezala, emazteaz ere baliatzen da bere lizunkerierako.

Horra zergatik jende aditu guziek Nabartarrak gaitzesten dituzten. Altaa guduka zelaietan onak dira, baina txarrak gazteluen kontra oldartzeko, zuzen detximak pagatzeko. Aldarean eskaintzak egiteko ohidura badu. Egun oroz alabainan, elizara joaiten delarik, Nabartarrak Jainkoari egiten dio ogi, arno, gari eta beste eskaintza.

Nabartarrak edo Euskalduna doan leku guzietan, ihiztari batek bezala, berekin derama adar bat lepotik dilindan eta normalki eskuan dauzka bi edo hiru azkona. Etxe batean sartzen delarik, miruak bezala xixtu egiten du, eta segetuzko lekuetan dagolarik, edo bakarrik gordea, barrandan, ixiltasunean nahi baditu lagunak deitu, huntzak bezala hurrubiltzen du edo otsoaren iduriko orro bat egiten.

Gehienek diote, Euskaldunak Eskoziarren arraza beretik heldu direla. Alabainan, haien eite badute, ala beren begitartetik, ala ohiduretarik. Jules Cesar-ek Espainiara igorri omen zituen 3 populu: Nubiarrak, Eskoziarrak, eta Kornuailleko jende putrunak, beren zergak pagatu nahi ez zituztenei gerla egiteko. Gizonki guziak, ezpataz hiltzea manatu zien, emazteak baizik ez zituztela bizirik uzten. Itsasoz jinak, herri hontara jautsi ziren eta beren untxiak hautsirik, denak errautsi zituzten, su eta burdinez, Bartzelonatik Zaragozara eta Baionatik Oka mendira arte. Ez ziren urrunago joan ahal izan, Kaztelarrak elgarretaratu baitziren beren lurretarik haizatzeko. Ihesari emanik, itsaso aldetik, Bizkaia eta Arabako lurretan diren mendietara heldu ziren, Naiara, Iruñea eta Baiona artean, eta hor ziren jarri, gaztelu ainitz eraikitzen zutela eta gizonki guziak sarraskitzen.

Haien emazteak bortxaz harturik, haurrak egin zizkieten eta geroxago Nabartarrak deitu zituzten.

Hortarik heldu da Nafar izena (non vrai : ez egia), zeren eta ez baitira arraza garbikoak, etorki zuzenekoak. Bestalde Nafarrek beren izena jalgi diren herrian dagon Naddaver deitu hiri batetarik hartu zuten. Hiri hau, hastetik Jaunari konbertitu zen, Jondoni Matiu apostolu eta ebanjelistaren predikazionearen bidez.’’